

VÄLJA GODHET Han är världsberömd för ett experiment om hur normala människor kan förmås att begå otänkbara handlingar. Men efter mer än 40 år med att försöka förstå ondskan vill Philip Zimbardo nu istället förgöra den. Det nya uppdraget: fostra hjältar.

Hjältar är vi allihopa

Philip Zimbardo, 79, sitter i t-shirt på en veranda i San Francisco när vi ses via en Skype-uppkoppling. Han drar med händerna över ansiktet, trött och jetlaggad efter tio dagar i Hongkong där han raggat mer pengar till det projekt som huvudsakligen sysselsatt honom de senaste åren: att utbilda och forska på hjältar.

VAD GÖR EN HJÄLTE?
DEL 3 – SISTA DELEN
En serie om de som förs
–och de som inte gör det.

Hur gick det då?

–Å, folk är helt exalterade och lovar att bidra. Men än har inget hänt. Jag är bra på många saker, men inte på att samla in pengar säger Philip Zimbardo och skratrar lite uppgevet.

Många saker, var ordet. Philip Zimbardo är psykologiprofessor som skrivit över 50 böcker och 400 artiklar om alltfrån blyghet till tidsparadoxer. Men det han är mest känd för är sina rön om mänsklig ondskan.

Det var 1971 som Zimbardo ville ta reda på vad som händer när en auktoritet får obegränsad makt. Det kontroversiella försöket med ett låtsasfängelse fick avbrytas eftersom de helt vanliga studenterna som agerade väktare på bara några dagar förvandlades till sadistiska översittare. Slutsatsen blev att sådant som socialt tryck och förväntningar i särskilda situationer kan, tillsammans med en legitimerande ideologi, förmå oss att göra sådant vi annars aldrig skulle tro oss om. Man är inte ond, man blir det.

När tortyren och övergreppen i Abu Ghraib rullades upp 2004, kände Zimbardo igen mönstren. Ansvariga politiker försökte skylla på "rotägg" bland soldaterna som förklaring till den brutala behandlingen av fångarna i fängelset i Irak. Zimbardo, som var

försvarets expertvittne i rättegången mot en av de åtalade underofficerna, kontrade med att undra varför man inte kunde anta att soldaterna var "friska ägg i en ruttet korg?"

Men – inte alla människor faller för trycket i en "ond" situation. De står emot, trots att de har mycket att förlora på det: utfrysning, förlöjligande, dödsdot. Varför gör de det?

–Vi har hela listan på vad det är i en situation som utlöser ondska, men vet vi inget om motsatsen, vad som gör en människa till en hjälte. Det finns nästan ingen eftersom de helt vanliga studenterna som agerade väktare på bara några dagar förvandlades till sadistiska översittare. Slutsatsen blev att sådant som socialt tryck och förväntningar i särskilda situationer kan, tillsammans med en legitimerande ideologi, förmå oss att göra sådant vi annars aldrig skulle tro oss om. Man är inte ond, man blir det.

När tortyren och övergreppen i Abu Ghraib rullades upp 2004, kände Zimbardo igen mönstren. Ansvariga politiker försökte skylla på "rotägg" bland soldaterna som förklaring till den brutala behandlingen av fångarna i fängelset i Irak. Zimbardo, som var

risk. De förväntade sig inget i gengäld.

Alla som vill skulle kunna pricka av den listan, hjälte är inget man föds till. Däremot kan sannolikheten att man blir hjälte vara större eller mindre. En studie visar att heroiska insatser var vanligare bland afroamerikaner. –När de själva ombads förklara varför de agerat, svarade de att afroamerikaner som grupp varit utsatta genom historien och därför kunde känna igen sig i andras lidande. De sa också att eftersom de betraktas som avvikare var det lättare att agera och stå emot grupptricket att inte lägga sig i, berättar Philip Zimbardo.

Vi har hela listan på vad som utlöser ondska, men vet vi inget om motsatsen, vad som gör en människa till en hjälte.

Studien, som han nu ska följa upp, visade också att sannolikheten för hjältedåd är högre i urbana områden och bland dem som ägnar sig åt frivilligarbete.

–Däremot hade personligheten ingen betydelse. Hjältar kan vara både introverta och extroverta.

Men de flesta människor gör varken onda eller goda gärningar. De gör – ingenting.

En orsak till att det ser ut så, menar Zimbardo, är vi har missuppfattat vad en hjälte är. Vi hör

aldrig talas om däckkraftiga personer på något systematiskt vis. I stället kallas kändisar och sportprofiler hjältar. Det får oss att sträva efter mål som handlar mer om yta än vad som är viktigt i livet.

Samtidigt är det nog inte många som känner att de uppfyller kravspecifikationen i äldre beskrivningar av hjälter. Exempelvis Norstedts Synonymordbok sätter likhetstecken mellan hjälte, karaktär, väldig krigare och kämpe.

Kort sagt, vi kan inte ens föreställa oss att *vi själva* skulle kunna vara hjältar. Det är här Zimbardos "the hero imagination project" kommer in.

Alla har vi en inre hjälte, som är förtryckt. Hela ditt liv har du fått höra att du inte ska tro att du är någon, du är för fattig, eller du är bara en liten tjej.

I projektet, som också vänder sig till företag, får ungdomar träna på att se sig själva som hjälter. Aktiviteterna utgår från Zimbardos tidigare rön. Deltagarna lär sig känna igen och stå emot de krafter i en situation som kan leda till ondska.

Zimbardo understryker att det är viktigt att allas inre hjälte lockas fram på ett sätt som känns frivilligt i de övningar som handlar om hur man gör för att våga agera och vad det kan få för konsekvenser.

–Men sedan är det lika viktigt att ingjuta en känsla av plikt: "nu när du vet vad åskådareffekten är, har du i resten av ditt liv en skyldighet att vara den som agerar om du hamnar i en situation där alla tittar på utan att göra något. Vi förväntar oss av dig att du gör rätt sak när den stunden kommer."

Det finns förstås många projekt världen över som jobbar med frågor om civilkurage. Zimbardo går ett steg längre genom att också studera hjältarna vetenskapligt. Men är heroism verkligen ett eget forskningsfält? De som invänder mot det framhåller de många likheterna med altruism, som det redan forskats en hel del på, och det nya området "compassion" – medkänsla.

–Det kräver ingen övertygelse och innebär ingen risk att vara altruistisk. Medkänsla är bara ord om den inte omsätts i handling: Om jag ligger där på gatan så struntar väl jag i om du "känner mitt lidande", jag vill att du plockar upp mig, svarar Zimbardo.

Trots det lånar han från altruism och lyckoforskning när han ger tips om hur man skaffar hjältevana: små övningar varje dag som ska göra oss mindre egocentrika och mer sociocentrika. Det är en förutsättning för att man ska agera över huvud taget.

–År jag upptagen av tankar om mig själv – om jag är otympt, tillräckligt smart – kommer jag inte till din hjälp när du behöver den, för jag kommer inte ens att lägga märke till dig. I stället måste jag lära mig tänka: "Vad kan jag göra för världen i dag?", "Vem kan jag få att känna sig speciell?"

Att ge komplimanger, hälsa på en främling och skapa ögonkontakt är uppvärmande övningar för en hjälte på stand-by. Åtminstone är det hypotesen. Vad som skyldighet händer i det avgörande ögonblicket, när en människa blir en hjälte, det vet vi inte. Än.

SUSEN SCHULTZ
08-13 52 43, susen.schultz@svd.se

☒ Vad gäller saken?

Philip Zimbardos fängelseexperiment byggde vidare på ett annat experiment, utfört 1963 av Stanley Milgram vid Yale. Där förmådde de "auktoriteter" deltagarna att ge förmärta testpersoner allt starkare elchocker trots att de tyckte det var fel. Resultaten av Milgrams och Zimbardos

Stanley Milgram gjorde försök med elchocker.

försök (se artikeln) har ansetts bevisa att det är systemet och situationen som kan göra oss onda. Vem som helst kan alltså begå onda handlingar, det som filosofen Hannah Arendt menade med uttrycket "den banala ondskan". Slutsatserna har ifrågasatts av bland andra forskarna Haslam och Reicher.

Philip Zimbardo är professor emeritus i psykologi vid universitetet i Stanford. Har varit ordförande för the American Psychological Association. Hederdoktor vid Lunds universitet sedan 2009. Var expertvittne i en

av rättegångarna efter Abu Ghraib-skandalen. Zimbardo är mest känd för The Stanford Prison Experiment. Filmen "The Experiment" med bland andra Forest Whitaker är inspirerad av det, liksom pjäsen "Lucifer Effect" som spelats på Teater Gijoten.

SUSEN SCHULTZ

Philip Zimbardo, årsbarn med prototypen till Superman. Båda fyller 80 i år. Vad Superman tycker om Zimbardo är oklart. Zimbardo tycker dock att hjälter som Superman är fuskhjältar: förutom att de inte finns på riktigt, uppfyller de inte heller kravet om ett personligt offer.

FOTO: PETER DASILVA/ANT

Tio tips som gynnar det goda mot det onda

Den som vill kunna agera måste vara beredd att gå emot strömmen. Ofta förhindras vi att göra det av starka sociala och psykologiska krafter. Här ger Philip Zimbardo exempel på sådana – och hur man parerar dem.

1 Erkänn fel. Du slipper efter-rationalisera och därigenom slipper du riskera att göra sådant du inte vill.

2 Var medvetet närvarande. Gå inte på rutin, stäng av autotiplet, ställ kritiska frågor, sky "quick fixes".

3 Dela inte ansvar. Då slipper du säga efteråt: "Jag lydde bara order" eller "Jag gjorde bara som alla andra".

4 Säg vem du är. Anonymitet undergräver mellanmänskligt och gör att det blir lättare att avhumanisera andra.

5 Gör skillnad på auktoriteter. Lyd bara dem som förtjänar det.

6 Hitta rätt grupp. Offra inte vad som helst för att få höra till. Skaffa dig mer än bara jobb-identiteten.

7 Var vaksam mot "ramtillverknings" presenteras, påverkar också våra beslut.

8 Balansera tiden. "Då" är dina värderingar, "sedan" är följder. I ett expanderat "nu" tappar du kontakten med dem och riskerar göra sådant du inte kan stå för.

9 Misstro säkerhetslöften. Åtminstone om löftet innebär inskränkningar av fri- och rättigheter.

10 Bilda nätverk. System, som gäng och företag, är

starka. Hitta likasinnade innan du "visslar" om de oegentligheter du upptäckt.

Källa: lucifereffect.com

☒ svd.se/idag

Mer om Lucifereffekten, fängelseexperimentet etc på: svd.se/idag

Lilla hjälteskolan: Lektion 3

En kamrat i skolan blir mobbad av en grupp andra elever. Vad gör du?

Ställ dig bredvid offret, titta på förövarna och säg: "Skäms ni inte, att ni alla ger er på Kalle? Vad har han gjort er? Kalle, kom så här vi". Tipset kommer från Martin Smedjeback på Kränvåldssmedjan. Journalisten och

författaren Gitta Sereny skriver i "Lyst trauma" om när hon och kompisen Elfie såg några uniformerade nazister som inför en skara åskådare trakasserade en grupp judar. Platsen var Wien, året 1938. Gitta, 17 år, och Elfie skällde ut nazisterna – och upplöste därmed situationen.

SUSEN SCHULTZ

Gitta Sereny, författare och journalist. FOTO: BERTIL ERICSON/SCANPIX

Ingen kan säga: "jag är hjälte"

Även om man anser sig uppfylla de fyra krav som Philip Zimbardo ställer på en hjälte (se artikel) kan ingen säga om sig själv: "Jag är en hjälte". Det är upp till omvärlden att avgöra det – och den kan lika gärna stämpla en som terrorist. Philip Zimbardo tar Anders Behring Breivik som exempel:

– Han tyckte att han var en whistleblower som slog larm om att landet släppte in en massa muslimer, påpekar Zimbardo och fortsätter: – Ingen tror att de någonsin gör något ont. Det är våra hjärnor som tillåter oss att rättfärdiga våra handlingar i efterhand.

SUSEN SCHULTZ